

PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA TAYYOR MAHSULOT ZAXIRALARINI OMBOR GUVOHNOMASI ASOSIDA GAROVGA QO‘YISHNING MOLIYAVIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Murodov Orif Jumayevich
Toshkent xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi, t.f.d., professor
E-mail: orifakadem81@gmail.com
UDK 336.77.066

Annotatsiya: Maqolada paxta tozalash korxonalarida zaxiralarni ombor guvohnomasi orqali garovga qo‘yib moliyalashtirishning hisobiy imkoniyati, huquqiy shartlari va iqtisodiy samaradorligini baholash chegaralari tadqiq etildi. Besh korxona bo‘yicha 2018–2025-yillardagi moliyaviy hisobotlarga asoslangan dissertatsiyaning tanlangan o‘nta korxona-yil kuzatuvi tahlil qilindi. Zaxiraning balans qiymatiga 0,50 va 0,80 koeffitsiyentlarini qo‘llash orqali indikativ kredit chegaralari baholandi. Natijalar haqiqiy bank taklifi, garov qiymati yoki erishilgan tejash sifatida talqin qilinmaydi. Sof samarani aniqlash uchun kredit stavkalari farqi, saqlash, monitoring, sug‘urta va tranzaksiya xarajatlarini hisobga olish zarurligi asoslandi.
Kalit so‘zlar: ombor guvohnomasi, varrant, garov, zaxira, kredit chegarasi, mavsumiy moliyalashtirish, moliyaviy samaradorlik, paxta tozalash korxonasi.
Abstract: This article examines the estimated financing potential of cotton ginning enterprises through pledging inventories using warehouse certificates, the legal requirements governing such financing, and the limitations of assessing its economic efficiency. Ten selected enterprise-year observations from a dissertation study based on the 2018–2025 financial statements of five enterprises were analyzed. Indicative credit limits were estimated by applying coefficients of 0.50 and 0.80 to the book value of inventories. The results should not be interpreted as actual bank offers, collateral valuations, or realized savings. The study establishes the need to account for differences in lending interest rates, storage, monitoring, insurance, and transaction costs when determining the net economic benefit.
Keywords: warehouse certificate, warrant, collateral, inventory, credit limit, seasonal financing, financial efficiency, cotton ginning enterprise.
Абстрактный: В статье исследуются расчётные возможности финансирования хлопкоочистительных предприятий путём предоставления запасов в залог на основании складского свидетельства, правовые условия такого финансирования и ограничения оценки его экономической эффективности. Проанализированы десять выбранных наблюдений «предприятие–год» из диссертационного исследования, основанного на финансовой отчётности пяти предприятий за 2018–2025 годы. Посредством применения коэффициентов 0,50 и 0,80 к балансовой стоимости запасов оценены индикативные кредитные лимиты. Полученные результаты не следует трактовать как фактические банковские предложения, залоговую стоимость или достигнутую экономию. Обоснована необходимость учёта разницы процентных ставок по кредитам, расходов на хранение, мониторинг, страхование и транзакционных издержек для определения чистого экономического эффекта.
Ключевые слова: складское свидетельство, варрант, залог, запасы, кредитный лимит, сезонное финансирование, финансовая эффективность, хлопкоочистительное предприятие.

Kirish (Введение/Introduction).

Paxta tozalash tarmog‘ida xomashyo xaridi va tayyor mahsulot realizatsiyasi vaqt jihatidan bir-biriga mos kelmaydi. Natijada korxonaning moddiy zaxiralari katta qiymatni egallab turgan davrda ish haqi, energiya, kredit foizi va boshqa joriy to‘lovlar uchun pul mablag‘i talab etiladi. Zaxirani shoshilinch sotish narx tavakkalini kuchaytirishi mumkin; shu sababli uni nazorat qilinadigan garov obyektiga aylantirish muqobil moliyalashtirish mexanizmi sifatida o‘rganiladi [7].

Mazkur ishning maqsadi — zaxira asosidagi kreditning miqdoriy chegarasini korxona hisobotlari bilan baholash, ombor hujjatlari orqali huquqiy himoya mexanizmini izohlash hamda iqtisodiy samaraning tekshiriladigan va hozircha tekshirib bo‘lmaydigan qismlarini ajratish. Tadqiqot yangi kreditlar haqiqatan berilganini yoki korxonalar kredit foizini amalda tejaganini da’vo qilmaydi [9].

Tadqiqot obyekti va axborot bazasi

Empirik baza — «Mirzachul», «White Gold», «Real Agro Cotton», «Sherobod» va «Kogon» korxonalarining moliyaviy hisobotlari. Dissertatsiyaning 4.9-jadvalida garov chegarasini hisoblash uchun ma’lumot yetarli bo‘lgan o‘nta korxona-yil tanlangan; ulardan sakkiztasida qisqa muddatli kredit va qarz qoldig‘i mavjud. «Sherobod» AJda ko‘rib chiqilgan davrlarda ushbu qarz qoldig‘i bo‘lmagani uchun mazkur miqdoriy taqqoslashga kiritilmagan.

1. Ombor hujjatlari va garov mexanizmining huquqiy mazmuni

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 908–913-moddalarida tovar ombori beradigan hujjatlar, ikki qismli ombor guvohnomasi va garov guvohnomasining huquqiy mazmuni belgilangan. Ikki qismli guvohnoma ombor guvohnomasi hamda varrantdan iborat; ular ajratilishi mumkin. Garov guvohnomasini saqlovchi kredit va foizlar doirasida tovar ustidan garov huquqiga ega bo‘ladi. Kredit qaytarilmaguncha tovarni ombordan olish cheklangan. Bu mexanizm bank uchun garovning mavjudligini va realizatsiyadan tushgan mablag‘ning kreditni yopishga yo‘naltirilishini nazorat qilish imkonini yaratishi mumkin.

Oddiy ombor guvohnomasi ham garov narsasi bo‘lishi mumkin, ammo unda varrant alohida ajratilmaydi. Ombor pattasi esa ushbu huquqiy konstruktsiyada qimmatli qog‘oz sifatida ko‘rsatilmagan. Huquqiy mavjudlik banklar mazkur mahsulotni amalda qabul qilishi, omborlar litsenziyasi yoki barcha operatsion tartiblar tayyorligini avtomatik anglatmaydi.

1-jadval.

Ombor hujjatlari va moliyalashtirish imkoniyati

Hujjat turi	Garovga aloqador xususiyati	Asos
Ikki qismli guvohnoma	Varrant ajratiladi; kredit bo‘yicha garov huquqi	FK 909–911, 913
Oddiy guvohnoma	Guvohnomaning o‘zi garovga qo‘yilishi mumkin	FK 908, 912
Ombor pattasi	Garov qimmatli qog‘ozi sifatida ko‘rsatilmagan	FK 908

Manba: dissertatsiyaning 4.6-jadvali va unda keltirilgan Fuqarolik kodeksi normalari asosida muallif tizimlashtirishi.

2. Moliyalashtirish algoritmi

Taklif qilinayotgan tartib besh bosqichdan iborat: (1) zaxiraning huquqiy egaligi, sifati va miqdorini tekshirish; (2) bozor narxida baholash va bank bilan garov koeffitsiyentini kelishish; (3) ombor guvohnomasi va varrantni rasmiylashtirish; (4) qoldiq, narx va saqlash sharoitlarini davriy monitoring qilish; (5) mahsulot realizatsiyasidan tushgan mablag‘ orqali kreditni yopish va garovni bo‘shatish. Har bir bosqichda javobgar shaxs hamda tasdiqlovchi hujjat belgilanadi.

$$K = \alpha \times \Sigma(Q_i \times P_i), \quad K \geq G$$

Bu yerda K — kreditning hisobiy chegarasi; α — bank belgilaydigan garovga nisbatan kredit koeffitsiyenti; Q_i — i-turdagi garov zaxirasi; P_i — joriy bozor narxi; G — mavsumiy moliyalashtirish bo‘shlig‘i. G ni aniqlash uchun to‘lov-tushum kalendari kerak; tadqiqot ma’lumotlarida u yetarli bo‘lmagani sababli $K \geq G$ sharti empirik tekshirilmagan.

3. Zaxira qiymati asosida kredit chegarasini hisoblash

Dissertatsiyadagi 4.9-jadvalda zaxiraning yil oxiridagi balans qiymati indikativ proksi sifatida qo‘llangan. α = 0,50 va 0,80 qiymatlar bankning haqiqiy taklifi emas, balki hisobiy ssenariydir. Jadvaldagi raqamlar mlrd so‘mda ifodalangan.

2-jadval.

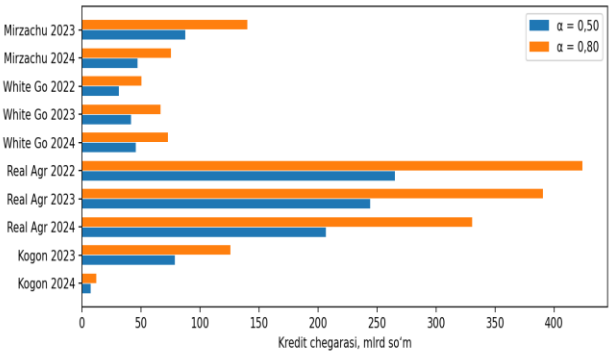
Zaxiralar va indikativ kredit chegaralari (mlrd so‘m)

Korxona	Yil	Zaxira	K (50%)	K (80%)	Qisqa qarz
Mirzachul	2023	175.0	87.5	140.0	33.8
Mirzachul	2024	94.4	47.2	75.5	84.9
White Gold	2022	62.8	31.4	50.2	144.1
White Gold	2023	83.2	41.6	66.6	199.7
White Gold	2024	91.1	45.5	72.9	63.7
Real Agro Cotton	2022	530.2	265.1	424.2	497.9
Real Agro Cotton	2023	488.1	244.1	390.5	632.6
Real Agro Cotton	2024	413.5	206.8	330.8	580.8
Kogon	2023	157.2	78.6	125.8	—
Kogon	2024	15.1	7.5	12.1	—

Manba: dissertatsiyaning 4.9-jadvali, 1-shakl 140-, 730- va 740-satrlari asosida. Hisobdagi yaxlitlash sababli ayrim qiymatlar dissertatsiya jadvalidan 0,1 mlrd so‘m farq qilishi mumkin.

«Mirzachul»da 2023-yil zaxira 175,0 mlrd so‘m bo‘lib, kreditning indikativ chegarasi 87,5–140,0 mlrd so‘mni tashkil etadi; 2024-yilda zaxira 94,4 mlrd so‘mga kamaygani sababli bu oraliq 47,2–75,5 mlrd so‘mga tushadi. «Real Agro Cotton»da zaxira katta bo‘lsa ham, qisqa muddatli qarzlar undan yuqori darajada qolmoqda. «Kogon»da esa guruh ichidagi qarzlar muhim, biroq qisqa muddatli bank krediti bo‘yicha mos qoldiq yo‘q.

4. Korxonalar kesimida qiyosiy natijalar

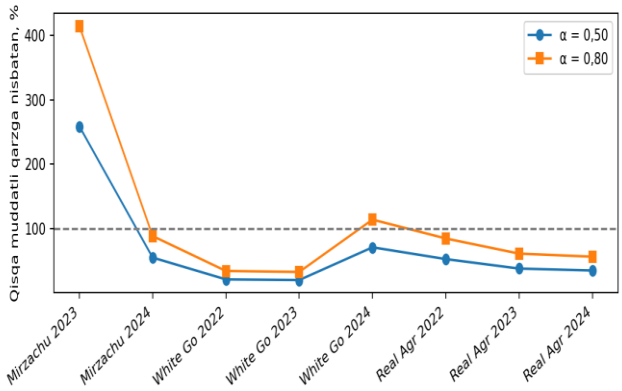

1-rasm. Zaxira balans qiymatiga ko‘ra indikativ kredit chegaralari. Manba: 2-jadval asosida muallif hisobi

Grafikdan ko‘rinadiki, kredit chegarasining mutlaq hajmi zaxira qoldig‘iga juda sezgir. Eng yuqori hisobiy qiymatlar «Real Agro Cotton»da kuzatiladi, ammo bu kreditning bank tomonidan tasdiqlanishi yoki iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lishini bildirmaydi. Garov qiymati bank tomonidan baholanadigan haqiqiy realizatsiya narxi, zaxiraning sifati va huquqiy holatiga bog‘liq.

Yil oxiridagi zaxira qoldig‘i mavsum cho‘qqisiga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli yillik balansdan olingan natijalar mavsumiy kredit ehtiyojini aniqlashga emas, moliyalashtirishning taxminiy ko‘lamini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Zaxiraning hammasi tayyor mahsulot bo‘lmasligi, ayrim qismi allaqachon garovda turishi ham mumkin.

5. Qarz yukini qoplash imkoniyati va chegaralari

2-rasm. Indikativ kredit chegarasining qisqa muddatli qarzga nisbati. Manba: dissertatsiyaning 4.9-jadvali asosida hisob

Qisqa muddatli kredit va qarz qoldig‘i mavjud sakkizta kuzatuvdan faqat «Mirzachul»ning 2023-yilgi holatida har ikkala ssenariy, «White Gold»ning 2024-yilgi holatida esa faqat α = 0,80 ssenariysi 100 foizlik qoplash chegarasiga yetadi. Boshqa oltita kuzatuvda garovning hisobiy chegarasi qarz qoldig‘ini to‘liq qoplamaydi. Bu xulosa zaxira garovi barcha qarzlarni almashtiruvchi universal yechim emasligini ko‘rsatadi.

«White Gold»ning 2024-yilgi 63,7 mlrd so‘mlik ko‘rsatkichi faqat qisqa muddatli kredit va qarzlarni aks ettiradi; shu yil uzoq muddatli qarz 545,9 mlrd so‘m ekani dissertatsiyada alohida qayd etilgan. Demak, qisqa muddatli qarzga nisbatan 100 foizdan yuqori qoplash butun qarz yukining qoplanishini anglatmaydi.

6. Moliyaviy samaradorlikning hisoblash modeli

Garovli moliyalashtirishning iqtisodiy samarasi faqat kredit summasiga emas, avvalgi va yangi qarz narxi o‘rtasidagi farqqa hamda qo‘shimcha xarajatlarga bog‘liq. Shuning uchun quyidagi shartli net-samara mezonini taklif etamiz:

$$S_{net} = L \times (r_{old} - r_{new}) \times (t / 365) - C_{ombor} - C_{monitor} - C_{sug'urta} - C_{boshqa}$$

Bu yerda L — amalda qayta moliyalashtirilgan qarz summasi; r_{old} va r_{new} — tegishli yillik foiz stavkalari (o‘nli kasr); t — kredit muddati, kun; C lar — shu muddatdagi haqiqiy xarajatlar. $S_{net} > 0$ bo‘lsa, kredit narxining

pasayishi qo‘shimcha xarajatlarni qoplaydi. Biroq stavka, muddat va xarajatlar bo‘yicha korxonalarning tasdiqlangan shartnoma ma’lumotlari bo‘lmagani sababli bu formula hozircha empirik natija emas, baholash algoritmidir.

3-jadval.

Garovli kredit samaradorligini tekshirish uchun zarur axborot

Ko‘rsatkich	Axborot manbasi	Tekshirish mazmuni
Garovga yaroqli zaxira	Ombor reyestri, inventarizatsiya	Miqdor, sifat, egalik
Garovning bozor qiymati	Baholovchi yoki bank	Balans qiymatidan farq
Kreditning amaldagi stavkasi	Bank shartnomasi	Garovsiz kredit bilan taqqoslash
Saqlash va monitoring haqi	Shartnomalar	Sof samara xarajatlari
Sug‘urta va boshqa to‘lovlar	Polis, to‘lov hujjatlari	Qo‘shimcha xarajatlar
Mavsumiy pul taqchilligi	To‘lov-tushum kalendari	K ≥ G shartini tekshirish

Dissertatsiyaning kirish qismida ombor garovi asosidagi stavka garovsiz kreditdan 3 foiz punkt past bo‘lishi faraz qilinganda 1,8 mlrd so‘mlik o‘rtacha yalpi tejash kutilishi qayd etilgan. Biroq 4.6-paragrafda bankning real garovli stavkasi va ombor xarajatlari ma’lum emasligi sababli ushbu yo‘nalishning haqiqiy samarasi baholanmagani aniq ko‘rsatilgan. Shu bois 1,8 mlrd so‘mni tasdiqlangan sof iqtisodiy samara sifatida keltirish mumkin emas.

7. Natijalar muhokamasi va joriy etish shartlari

Tadqiqot zaxiralarni garovga qo‘yishning uchta iqtisodiy imkoniyatini aniqlaydi. Birinchidan, korxona tayyor mahsulotni mavsumiy narx past bo‘lgan paytda shoshilinch sotmasdan, qisqa muddatli likvidlikni saqlashi mumkin. Ikkinchidan, bank nazorati va ombor hujjatlari hisobiga kredit ta’minotining shaffofligi ortishi mumkin. Uchinchidan, kreditning narxi pasaysa va qo‘shimcha xarajatlar undan kichik bo‘lsa, sof moliyaviy samara yuzaga kelishi mumkin. Bular empirik tasdiqlangan oqibatlar emas, mexanizmning tekshirilishi lozim bo‘lgan kanallaridir [8].

Amaliyotga joriy etishdan avval bankning garov siyosati, ombor operatorining vakolati, zaxiraga egalik, takroriy garovning yo‘qligi, mahsulotning likvidligi, sug‘urta va monitoring shartlari tekshirilishi kerak. Shuningdek, zaxira bozor narxining pasayishi garov qoplamasini yomonlashtirishi mumkin; shu bois qayta baholash va qo‘shimcha ta’minot talablari shartnomada belgilanishi maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar

Birinchidan, dissertatsiyaning o‘nta korxona-yil kuzatuvida zaxira balans qiymatiga asoslangan indikativ kredit chegaralari sezilarli darajada farqlanadi; bu farq zaxira hajmi va mavsumiy holatga bog‘liq. Ikkinchidan, qisqa muddatli qarzi mavjud sakkizta kuzatuvning faqat ikkitasida kamida bitta ssenariy qarz qoldig‘ini to‘liq qoplaydi. Uchinchidan, ombor guvohnomasi huquqiy vosita sifatida nazoratni kuchaytirishi mumkin, ammo bankning haqiqiy krediti va sof iqtisodiy samarasi alohida tasdiqlanishi zarur. To‘rtinchidan, taklif etilgan sof samara modeli real kredit stavkalari va qo‘shimcha xarajatlar ma’lumotlari olingach, korxona kesimida sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

1. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish. DSc dissertatsiyasi. Toshkent, 2026. 4.3 va 4.6-paragraflar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 908–913-moddalar. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz.
3. World Bank Group. A Guide to Warehouse Receipt Financing Reform: Legislative Reform. Washington, D.C.: World Bank, 2016.
4. World Bank Group. Using Commodities as Collateral for Finance. Washington, D.C., 2017.
5. International Finance Corporation. Warehouse Finance and Warehouse Receipt Systems. Washington, D.C., 2013.
6. Miller C., Jones L. Agricultural Value Chain Finance: Tools and Lessons. FAO; Practical Action Publishing, 2010.
7. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholash mezonlari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2025. B. 29–33. DOI: 10.5281/zenodo.17455268.
8. Murodov O.J. Financial Management of Foreign and Domestic Cotton Ginning Enterprises: Comparative Analysis, Diagnostics, and Improvement Directions // Econoscitech Integration. 2026. № 5. P. 208–218. DOI: 10.5281/zenodo.20390998.
9. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. 13th ed. Pearson Education Limited, 2008.
10. Čihák M. Introduction to Applied Stress Testing. IMF Working Paper WP/07/59, 2007.